

Marta Krasuska-Betiuk

ORCID: 0000-0002-8743-1481

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej

Kulturowa reprezentacja pajdokracji dziecięcej w dyskursie pedagogiczno-literackim na temat *Króla Maciusia* Janusza Korczaka¹

Cultural representation of children's paedocracy in the pedagogical and literary discourse on Janusz Korczak's *King Matthew the First*

Abstract

The text presents testimonies of the reception of Janusz Korczak's most popular novel, *King Matthew the First* (1922), on the basis of which Iwona Chmielewska prepared an original artistic project in the form of a visual story (iconotext) entitled *How Hard It Is to Be a King* (2018). The content of scholarly discourse on the original work and its intersemiotic translation was analysed. Testimonies of the work's reception, recorded in publications published or produced by academics after 2000, i.e. in the 21st century, were selected. Hitherto, these two cultural texts were considered from the paedocentric, philosophical, didactic, critical or literary perspective. In the first part, the main lines of the pedagogical literary interpretation are recapitulated. Emblematic images and motifs from both works – the original novel and the picture book – are scrutinised in the article as examples of the cultural representation of the child and childhood, and more specifically, the concept of paedocracy as a symbolic representation of children's agency and subjectivity.

Keywords

King Matthew the First; Korczakian hero; children's paedocracy

¹ Tekst jest zmodyfikowaną wersją artykułu *Cultural Representation of Paedocracy in the Pedagogical and Literary Discourse on „King Matthew the First” by Janusz Korczak*, który ukazał się w czasopiśmie „Pedagogika Społeczna Nova” 2025, 5(9), s. 17–41.

Wprowadzenie

Pajdokracja jest jednym z typów relacji, które mogą łączyć osoby dorosłe i dzieci. Etymologicznie pojęcie to wywodzi się z gr. *paĩs*, *paidós* – ‘dziecko’ + *kracja* (gr. *kratía* od: *krátos*) – ‘władza’. Idea pajdokracji nie doczekała się systematycznego opracowania w piśmiennictwie pedagogicznym, jakkolwiek widoczne w działalności i twórczości Janusza Korczaka zafascynowanie osobą dziecka pozwala postawić roboczą hipotezę, że jego myślenie o wychowaniu podążało w kierunku afirmacji głosu dzieci, samowychowania, czemu najpełniej dał wyraz na polu fikcji literackiej. Mimo utopijności projektu infantokracji stanowi ona swego rodzaju trampolinę, przedpole do urzeczywistnienia, czy też zaistnienia, dziecięcej partycypacji w życiu publicznym.

Wydana 100 lat temu dylogia J. Korczaka o królu Maciusiu: *Król Maciuś Pierwszy* (1922) i *Król Maciuś na wyspie bezludnej* (1923) opowiada o życiu i przygodach 10-letniego króla, który chciał zreformować państwo i uszczęśliwić mieszkające w nim dzieci. Najogólniej można powiedzieć, że głównym tematem cyklu jest:

poszukiwanie najlepszej formy ustroju politycznego państwa, ponadto powieść traktuje o dojrzewaniu dziecka, a także procesie dojrzewania do wypełniania ról społecznych. Kolejne doświadczenia głównego bohatera, m.in. wygrana wojna, sprawiają, że decyduje się on na wprowadzenie swego rodzaju monarchii parlamentarnej. W państwie swój sejm mają i dorośli, i dzieci. Wybuch kolejna wojna, którą państwo króla Maciusia przegrywa, a on sam staje się więźniem zwycięskich krajów. Jednym z pobocznych wątków powieści jest wątek awanturniczej wyprawy Maciusia do Afryki i jego przyjaźni z czarnoskórym królem. W książce uchwycone zostają problemy odradzającej się Polski, przede wszystkim te związane z rządzeniem państwem i wiążącą się z tym odpowiedzialnością oraz brakiem partycypacji dzieci w życiu społecznym i politycznym².

Dwuczęściowy cykl ma charakter synkretyczny, łączy w sobie cechy parabolicznej baśni dziecięcej, powiastki filozoficznej, powieści inicjacyjnej, (anty)utopii, politycznej groteski czy bajki o inicjacji politycznej. Przedstawione w nim dylematy władzy stanowią dla młodego bohatera kolosalne wyzwanie, wymagające pogodzenia dziecięcej, naiwnej i idealistycznej wizji świata z realną rzeczywistością. W centrum społecznego kosmosu autor stawia dziecko, traktując je jako kwintesencję człowieka, jego sił twórczych w najwyższej kulminacji i potencjalności³. Król Maciuś został nazwany Emilem Korczaka, narrator śledzi rozwój moralny

² Pierwsze wydanie drukowane dostępne na stronie Biblioteki Narodowej, <https://korczak.ckc.uw.edu.pl/items/show/133#c=&m=&s=&cv=&xywh=-3577%2C-192%2C9789%2C3826> [dostęp: 18.01.2025].

³ G. Leszczyński, *Kulturowy obraz dziecka i dzieciństwa w literaturze drugiej połowy XIX i w XX w. Wybrane problemy*, Warszawa 2006.

chłopca od niewinnego, ufnego sieroty, który nie umie ani czytać, ani pisać, do idealistycznego młodego reformatora, który musi nauczyć się rozbieżności między snem a rzeczywistością, zanim będzie mógł rządzić swoim krajem lub sobą. Książka jest w gruncie rzeczy traktatem filozoficznym na temat duchowej i doczesnej władzy, komedią ludzką graną z humorem, ciepłem i współczuciem dla kondycji ludzkiej. To opowieść o „wiecznej tragedii każdego szlachetnego reformatora”⁴. Doskonałą realizację znalazł tu Korczakowski koncept wychowawczy polegający na upodmiotowieniu dziecka.

Ze względu na głoszoną ideę pajdocentryzmu, jest atrakcyjna także dla dorosłego czytelnika. Przez zaprzeczenie tradycyjnych ról społecznych Korczak ukazuje głębsze mechanizmy rządzące wspólnotami ludzkimi: odsłania pragmatyczne zasady funkcjonujące w świecie polityki i biznesu oraz w krzywym zwierciadle portretuje narodowe przywary Polaków⁵.

Wydzwięk powieści jest uniwersalny, traktuje bowiem o sprawach, które były ważne sto lat temu i ważne są dzisiaj, czyli o:

odpowiedzialności związanej z wolnością, o odpowiedzialności i trudach związanych z budowaniem państwa, stworzeniem dobrego społeczeństwa, dobrej wspólnoty, (...) mechanizmach sprawowania władzy, trudzie i ciężarze, jaki spoczywa na tych, którzy muszą rządzić i podejmować decyzje⁶.

Nie będzie przesadą stwierdzenie, że dzieło jest rozpoznawalne w świecie, nie tylko z powodu sławy jego autora, ale za sprawą ponadczasowej problematyki oraz licznych tłumaczeń, najczęściej na język angielski, notabene nie bez kontrowersji⁷.

Oryginalne dzieło J. Korczaka od momentu powstania było wielokrotnie poddawane transformacjom artystycznym⁸, adaptacjom teatralnym oraz wielo-

⁴ B.J. Lifton, *The spirit of King Matt*, [w:] B.J. Lifton, *The king of children: The life and death of Janusz Korczak*, New York 1997.

⁵ M. Rogoż, *Polskie edycje dylogii o królu Maciusiu Janusza Korczaka*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak: pisarz*, Warszawa 2013, s. 11.

⁶ M. Miszewska (reż.), *Wywiad W Polsce króla Maciusia*. Program radiowy: *Audycje Kulturalne*, 2018, <https://audycjekulturalne.pl/krol-macius-polin/> [dostęp: 9.11.2018].

⁷ Por. M. Borodo, *English translations of Korczak's children's fiction: A linguistic perspective*, Cham 2020; *idem*, „Król Maciuś Pierwszy”, czyli polska powieść dla dzieci najczęściej tłumaczona na język angielski, „Porównania” 2021, 28(1); J. Dybiec-Gajer, *Boys' friendship or something more? Re-examining Janusz Korczak's "King Matt the First" and its english translations*, [w:] E. Jamróz-Stolarska, M. Świątlicki, A. Zarzycka (red.), *Navigating children's literature through controversy global and transnational perspectives*, Leiden–Boston 2023. Pierwsze tłumaczenie brzmiało *Matthew the Young King* – z 1945 roku, wykonali je Edith i Sidneya Sulkinowie, emigranci z Europy Wschodniej, a wydane było w Nowym Jorku przez wydawnictwo Roy.

⁸ Najbardziej znane wydanie: J. Korczak, *Król Maciuś Pierwszy*, wstępem opatrzył Igor Newerly, zilustrował Jerzy Srokowski (wyd. 2.), „Nasza Księgarnia”, Warszawa 1958; ekranizacje filmowe

poziomowym profesjonalnym interpretacjom, traktującym tekst literacki jako obszar przecinania się różnych dyskursów. Interpretacje nawarstwiały się przez kolejne lata, wystarczy przywołać te wydane po 2000 roku zarówno przez pedagogów⁹, jak i w znacznie szerszym stopniu i zakresie przez literaturoznawców¹⁰, krytyków literackich, felietonistów¹¹ czy dydaktyków języka polskiego¹². Równie często utwór podlegał odczytaniom nieprofesjonalnym, w odbiorze potocznym, szkolnym (pozycja na liście lektur w szkole podstawowej), popularyzatorskim (temat konkursów).

W roku 2018 baśń zyskała nowe życie, stała się przedmiotem oryginalnej (re)interpretacji wizualno-tekstowej, obiektem przekładu intersemiotycznego, najpierw w postaci wystawy *W Polsce Króla Maciusia* w warszawskim muzeum POLIN, prezentującej wielkoformatowe malarskie obrazy autorstwa toruńskiej twórczyni Iwony Chmielewskiej z towarzyszącymi im fragmentami – cytatami z powieści, które następnie zostały wyedytowane w formie książki obrazkowej zatytułowanej *Jak ciężko być królem*¹³. Ikonotekst we współczesnej przestrzeni edukacyjnej funkcjonuje już w kolejnych przetworzeniach jako tekst multimodalny – ma bowiem wersję anglojęzyczną, audiowizualną¹⁴ i muzealną¹⁵. Za sprawą przekładów funkcjonuje w dyskursie publicznym jako swoisty fenomen społeczno-kulturowy.

Treść obu tekstów – wyjściowego i ikonicznego – odmiennych gatunkowo, ale połączonych wspólnymi ideami (dylematy władzy, trudy dzieciństwa, odpo-

(np. w reżyserii Wandy Jakubowskiej z 1958) i adaptacje teatralne: por. A. Uljasz, *Inscenizacje oraz adaptacje twórczości Janusza Korczaka w polskim teatrze w latach 1931–2021*, „UR Journal of Humanities and Social Science” 2022, 22(1).

⁹ Por. *Korczakowskie inspiracje*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2019, numer specjalny, 46(3).

¹⁰ Por.: H. Kirchner (red.), *Janusz Korczak. Pisarz – wychowawca – myśliciel. Studia*, Warszawa 1997; G. Leszczyński, *Kulturowy obraz dziecka...*, op. cit.; A. Czernow (red.), *Janusz Korczak. Pisarz*, Warszawa 2013; B. Kurządkowska, *O aktualności utworów literackich Janusza Korczaka*, „Prace Literaturoznawcze” 2014, (2); K. Tałuc, (red.), *Czytanie Korczaka. Książki, bohaterowie, postawy*, Katowice 2013.

¹¹ M. Wicha, *Occupy Maciuś*, „Tygodnik Powszechny” 2012, (51), dodatek „Magazyn Literacki”.

¹² D. Michulka, „*Król Maciuś Pierwszy*” jako szkolna lektura: pedagogiczna bajka w poszukiwaniu porozumienia?, [w:] R. Waksmund, D. Michulka (red.), *Dydaktyka i łowy. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Władysławowi Dynakowi*, Wrocław 2016; Z. Olek-Redlarska, *W kręgu kultury i literatury dla dzieci*, Białystok 2019.

¹³ J. Korczak, I. Chmielewska, *Jak ciężko być królem*, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa–Lusowo 2018.

¹⁴ *Jak ciężko być królem – Janusz Korczak*, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, <https://www.youtube.com/watch?v=cEZaDo-wiEU> [dostęp: 18.01.2025]. Performatywne czytanie tekstu Iwony Chmielewskiej zapewniają aktorki: Anna Czartoryska, Katarzyna Łaska, Anna Mucha oraz Katarzyna Zielińska; pokaz książki przez Małgorzatę Swędrowską: *Król Maciuś w picturebooku*, <https://www.youtube.com/watch?v=ZjZdZ61stTg> [dostęp: 18.01.2025].

¹⁵ Projekt „www.muzeach”, https://wmuzeach.pl/all-objects/IosZmU4GAbqrilZGdSpx_throne-/0/BQreVCLuyGSosxNGQQTV [dostęp: 18.01.2025].

wiedzialność dzieci i dorosłych) bardzo się zaktualizowała po wybuchu wojny w Ukrainie, dlatego warto o niej mówić dzieciom, młodzieży, a także młodym i tym starszym dorosłym, jak sugerował sam J. Korczak¹⁶ i jak zachęca współczesna pisarka, współtwórczyni popularności idei Korczakowskich:

Korczak mówił, że każde dziecko ma prawo do prawdy. Nie może dostawać polukrowanego obrazu świata. Proszę się rozejrzeć dookoła. Nie możemy dziś uczyć dzieci, że nie ma zła i że należy mieć bezgraniczne zaufanie do ludzi i świata. Musimy je uczyć mądrego sceptycyzmu i nieufności do naiwnego optymizmu. Ale czy sami wiemy, jak to robić? Ta książka stawia ważne pytania¹⁷.

Struktura artykułu obejmuje: zarys kontekstu historycznego i biograficznego opowieści o królu Maciusiu Pierwszym, główne kierunki dotychczasowej recepcji utworu w profesjonalnym obiegu literackim, ukazanie Maciusia jako typu Korczakowskiego bohatera, progresywnego pajdokratę, opis literackiej reprezentacji pajdokracji w baśni i narracji wizualnej I. Chmielewskiej. Marginalnie potraktowano postkolonialny dyskurs krytyczny, ponieważ tekst nie dotyczy drugiego tomu Korczakowskiej dylogii.

Kontekst historyczny i biograficzny utworu

Dla zrozumienia przekazu powieści *Król Maciuś Pierwszy* warto przywołać kontekst historyczny, w jakim powstała¹⁸. Był to okres dwudziestolecia międzywojennego, wkrótce po zakończeniu dwóch krwawych wojen, które przetoczyły się przez polskie ziemie: I wojny światowej (1918) i wojny polsko-radzieckiej (1921). Kraj był doszczętnie zniszczony, a odzyskana niepodległość przyniosła zarówno wielką radość z odzyskania niepodległości po blisko 150 latach niewoli, jak i rozczarowania z powodu ciągłych waśni politycznych, kłótni i podziałów w społeczeństwie. W 1923 roku, gdy powieść ukazała się drukiem, został zamordowany Gabriel Narutowicz, pierwszy prezydent niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej. Stronnictwa i partie polityczne zaciekle walczyły o władzę, ścierały się wizje przyszłości kraju, pokój był niepewny. Wszystkim się wydawało, że po ponad 150 latach niewoli wy-

¹⁶ Por. M. Wójcik-Dudek, *Pamiętajcie o kanarkach. O dorosłym czytaniu historii o królu Maciusiu*, „Guliwer: dwumiesięcznik o książce dla dziecka” 2011, (4).

¹⁷ I. Chmielewska, *Maciusiu, dasz radę*, „Książki. Magazyn do czytania” 2018, (6).

¹⁸ Dostępny w domenie publicznej: <https://polona.pl/preview/4f952622-efd3-41bf-b6db-362686e97e8d> [dostęp: 18.01.2025]. Chociaż na stronie tytułowej widnieje rok 1923, to w jednym z istniejących egzemplarzy zachowała się wcześniejsza data wpisana przy własnoręcznej dedykacji Janusza Korczaka dla Stefanii Wilczyńskiej. Ponadto już w 1922 roku pojawiły się recenzje *Króla Maciusia Pierwszego* w czasopismach „Kultura Robotnicza” i „Południe”.

starczy wolność, by ojczysty dom był szczęśliwy. Jednak sama wolność nie wystarczyła, panował chaos, czaiły się złowrogie cienie kolejnej wojny, trudno było ułożyć stosunki z niedawnymi sąsiadami-zaborcami¹⁹. Sens tej napiętej sytuacji szczególnie trudno było uchwycić dzieciom, bezbronnym wobec zła, przerażonym, nierozumiejącym, co się wokół dzieje, załęknionym. Korczak jako wrażliwy pedagog i wychowawca wiedział, że dzieci z trudem pojmują sens dziejów, nie rozumieją mechanizmów władzy ani sposobu organizacji państwa. Nie wiedzą, że spory, dyskusje, konflikty międzyludzkie są naturalne w sytuacjach kryzysowych dla każdego społeczeństwa²⁰. Po długich rozmowach z dziećmi napisał²¹ *Króla Maciusia Pierwszego*, książkę poniekąd podróżniczo-przygodową, z elementami *political fiction*. Choć żyje w mitycznym królestwie, Maciuś zmagają się z gorzką rzeczywistością, stawiając czoła tym samym pytaniom, które dręczyły marszałka Piłsudskiego i ministrów nowo wybranego rządu Polski: jak zdobyć pieniądze na naprawę pociągów, budowę fabryk, wymianę wybitych okien i zaopatrzenie armii? Jak założyć szkoły, placówki medyczne i odpowiednie usługi socjalne?

Pisarstwo Korczaka funduje się na przeświadczeniu o odrębności dziecięcego i młodzieżowego świata, który rządzi się własnymi prawami, własną logiką zdarzeń, ma własną, niepowtarzalną dramaturgię cierpień. Źródłem twórczej inspiracji były lektury dzieł Schopenhauera, św. Franciszka i zwłaszcza Nietzschego. Radykalizm jego myśli ma swoje źródła w formacji pokoleniowej, jej poszukiwaniach i dylematach, w jej dążeniach heroicznych, kulcie jednostki twórczej, której przyznaje się prawo, niekiedy wręcz nakłada obowiązek prometejskiego buntu²².

Powieść była interpretowana w perspektywie biograficznej, w postać chłopca przelał J. Korczak własne pragnienia i smutek człowieka-filozofa. Liczne podobieństwa między życiem Henryka Goldszmita a utworem są uderzające, w tym utrata ojca czy dziecięce pragnienie zmiany świata. Autor zachęcał, a może nawet zapraszał do takiego podejścia, pisząc osobisty wstęp i umieszczając swoje zdjęcie jako dziecka w wieku Maciusia we frontyście powieści, „aby czytelnicy mogli zobaczyć go takim, jakim był, gdy był mały i bezbronny jak oni”. Odbiorcy tekstu

¹⁹ G. Leszczyński, *Król Maciuś zmienia świat*, [w:] A. Czerwińska-Walczak, T. Sztyrna-Knasiecka (red.), *W Polsce króla Maciusia. 100-lecie odzyskania niepodległości*, przeł. Z. Sochańska-Kumor, Warszawa 2018, s. 129–133.

²⁰ *Ibidem*, s. 130.

²¹ Bezpośrednią inspiracją dla dzieła J. Korczaka miała być książka Andre Lichtenberga *Dziecko na tronie (Le Petit Roi)* wydana po raz pierwszy na ziemiach polskich w 1911 roku. Por. R. Waksmund, *Król Maciuś plagiatem?*, „Sztuka dla Dziecka” 1987, (1/2), s. 64 (cyt. za: M. Rogoż, *Polskie edycje dylogii...*, op. cit., 2013, s. 12).

²² G. Leszczyński, *Kulturowy obraz dziecka...*, op. cit., s. 428.

odnosili postać Maciusia do losu Starego Doktora, wątki autobiograficzne w dylogii są dość wyraźne – „Obaj mieli ciężkie życie” – pisze Darek Makowski²³.

Jasna postać Maciusia zwrócona przeciw złym instytucjom świata dorosłych znajduje, niezamierzoną pewnie, bardzo wysoką analogię, gdy zważymy, że jego skazanie na śmierć dokonuje się w majestacie prawa i jest poprzedzone zdradą przyjaciela Felka. Czego chce Maciuś? Między innymi, żeby wszystkie dzieci mogły wyjeżdżać na wakacje. Tak jak chciał Korczak, wychowawca na koloniach dla dzieci z sierocińca, mniej więcej na 10 lat przed wydaniem powieści. I jeszcze jedno związanie, tym razem raczej biograficzne niż autobiograficzne: Smutny Król chciałby pomóc Maciusiowi w ucieczce w jego końcowym, śmiertelnie niebezpiecznym osamotnieniu; pisze jednak: „Gdybym Ciebie nie znał, zaproponowałbym Ci, abyś ze mną wyjechał do mojego kraju, ale wiem, że się nie zgodzisz”. Wstrząsająca prefiguracja odrzuconej propozycji Maryny Falskiej z sierpnia 1942 roku²⁴.

Inną analogią, w fikcyjnym tekście, do rzeczywistej działalności J. Korczaka jest zaproszenie dzieci do współrządzenia – król Maciuś Pierwszy zachęca je, tak jak i Korczak to czynił w Domu Sierot będącym „idealną” wspólnotą, w której wszyscy byli równi, mieli swój głos, czy to dorośli, czy dzieci – partnersko siebie nawzajem traktowali. Sierocińce były bowiem małymi laboratoriami demokracji, z instrumentami prawnymi takimi jak: sąd koleżeński, rada sejmowa (samorządowa), sejm dziecięcy, gazeta. Dzieci otrzymały obszar swobody, w którym mogły na własne ryzyko i odpowiedzialność gromadzić doświadczenia, żyć dniem dzisiejszym, rozwijać swą indywidualność i tożsamość. Prawo dziecka do szacunku zapewniało stworzenie systemu dziecięcej demokracji. Tylko w ten sposób można wychowywać do demokracji²⁵.

Janusza Korczaka uznaje się za pioniera nurtu *children studies*, interdyscyplinarnej, pajdocentrycznej postawy metodologicznej i interpretacyjnej i jednocześnie dyscypliny humanistycznej, dla której kluczowe są badania nad analizą wyobrażeń i reprezentacji dziecka oraz rekonstruowanie jego indywidualnego punktu widzenia. Zarówno Korczakowskie studia nad dziećmi, jak i teksty literackie poruszają kwestie partycypacji niedorosłych, złożoności relacji między dorosłymi a dziećmi, odzyskiwania i respektowania praw dziecka oraz wyzwala ich głos²⁶. J. Korczak postrzegany jest jako **pedolog**, który wytyczył wiedzy o dzie-

²³ D. Makowski, *A hard knock life: Janusz Korczak & King Matt the First*, <https://culture.pl/en/article/a-hard-knock-life-janusz-korczak-king-matt-the-first> [dostęp: 18.01.2025].

²⁴ K. Jakowska, *Janusz Korczak jako pisarz społeczny*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2013, 1.

²⁵ M.S. Szymański, *W królestwie Króla Maciusia Pierwszego, czyli w kręgu pedagogiki Janusza Korczaka*, [w:] M. Korczyński, M. Okrasa, B. Wierchowska-Konera (red.), *Pochylmy się nad dzieckiem. Idea i dzieło Janusza Korczaka*, Lublin 2014, s. 23.

²⁶ K. Szymborska, *Po stronie dziecka. Perspektywa children studies*, Białystok 2020, s. 66.

cku interdyscyplinarne ramy, zobowiązując pedagogów do korzystania z wyników badań pediatrycznych, psychologicznych, socjologicznych i z zakresu pedagogiki społecznej, by lepiej rozumieć dziecko i adekwatnie do tego udzielać mu pomocy²⁷.

Henrykowi Goldszmitowi, tytułowanemu „królem dzieci”, jako jednemu z niewielu na świecie pedagogów „udało się odkłamać w praktyce wychowawczej wzajemne stosunki między dorosłymi a dziećmi; zapewniając realne warunki równouprawnienia, egzekwowania praw dialogowego współistnienia i autentycznej samorządności”²⁸. W jego antropologii pedagogicznej dziecko to **być przez siebie** (*ens per se*), jest istotą pełną, której niczego nie brakuje, nie musi się stawiać kimś innym, lepszym, większym, aby osiągnąć pełnię człowieczeństwa, albowiem posiada pełnię praw, wolności, autokreacji i jest istotą zdolną do odpowiedzialności za proces swojego dojrzewania i edukacji. Korczakowska filozofia pełni człowieczeństwa to uznanie i podkreślenie idei podmiotowości dziecka, jego kompetencji i zdolności do autonomicznego rozwoju²⁹. Dorota Kubicka sformułowała i wyeksplikowała „filozofię dziecka” z nieeksplorowanej dotychczas filozoficznie twórczości Janusza Korczaka³⁰, który swoją autorską koncepcję dziecka i dzieciństwa sformułował także w beletryście. *Król Maciuś Pierwszy* jest eksperymentem pedagogicznym i manifestem kultury pajdocentrycznej, wyrazem nieprzerwanego dążenia pisarza do znalezienia nowej conceptualizacji świadomości dziecka, odzwierciedla jego ideały legislacyjne i zawiera projekt partycypacji dziecięcej.

Przyjęta strategia analizy dyskursu literaturoznawczo-pedagogicznego

Materiał badawczy stanowiła kolekcja tekstów interpretacyjnych, krytycznych (recenzenckich), składająca się na pedagogiczno-literacki „dyskurs okołokorczakowski”. Zarówno baśniowa dylogia, jak i narracja wizualna I. Chmielewskiej poddawane były wielokierunkowym, pogłębionym interpretacjom, dlatego opublikowany dotąd (do roku 2024) korpus tekstów uznano za wystarczający do analizy, ograniczonej do interesującego badaczkę problemu głównego: W jaki sposób profesjonalni odbiorcy tekstu kultury dla niedorosłego czytelnika konstruują reprezentacje pajdokracji w swoich interpretacjach? Co stanowi ich treść i strukturę?

²⁷ B. Śliwerski, *Pedagogika dziecka. Studium pajdocentryzmu*, Gdańsk 2007, s. 31.

²⁸ B. Śliwerski, *Prawo dziecka do swoich praw*, „Pedagogika Społeczna” 2017, 16(4), s. 56.

²⁹ M. Turczyk, *Dziecko w perspektywie antropologii pedagogicznej Janusza Korczaka. Kilka refleksji w kontekście wczesnej edukacji*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2024, 19(1(72)).

³⁰ D. Kubicka, *Doświadczenie i rozumienie dzieciństwa u Janusza Korczaka. Próba conceptualizacji filozoficznej*, Poznań 2023. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Nowak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Celem tematycznej analizy treści było zrekonstruowanie „obrazowania”, przedstawiania władzy sprawowanej przez dziecko i dziecięcej samorządności. Na początek zrekonstruowano dotychczasowe dominujące sposoby odczytywania znaczeń zaszyfrowanych w baśniowych obrazach, kody i klucze interpretacyjne wykorzystywane przez osoby interpretujące oryginalną powieść, jak i projekt wizualny toruńskiej graficzki, co pozwoliło unaocznic opisane już problemy, wątki czy archetypy. Ze względu na ograniczenia redakcyjne artykułu nie poddano szczegółowym analizom problemowym bezpośrednio tekstów kultury, jak czynimy to np. na potrzeby szkolnej dydaktyki polonistycznej, nie dokonano wyboru odpowiednich fragmentów do skomentowania, ponieważ materiał egzemplifikacyjny w postaci bezpośrednich cytatów z utworów byłby nazbyt obszerny. W profesjonalnym obiegu literackim główne kierunki dotychczasowej recepcji utworu wyznaczone zostały m.in. motywem samotności, toposem sierocym, wędrownym i inicjacyjnym.

Główne kierunki recepcji utworu w profesjonalnym obiegu literackim

Do stale podnoszonych przez odbiorców i podkreślanych w analizach interpretacyjnych motywów należy samotność dziecka. Powieść Korczaka traktuje o „samotności bohatera, jego cierpieniach, poczuciu niezrozumienia oraz swoistej »osobności«, wyrażającej się ucieczką w świat wyobrażeń, dialogów i monologów wewnętrznych, niedostępnych dla dorosłych”³¹. Maciuś ponosi w pewnym sensie porażkę, bo opowieść nie kończy się wcale optymistycznie, jako król nie jest idealnym władcą ani nie ma wszystkich rozwiązań problemów życiowych. Ale przecież dorośli też ich nie mają, a medium książki na planie symbolicznym daje królowi Maciusiowi możliwość porażki i przetestowania nowych idei. Powieść jest zapisem dziecięcego smutku.

Samotność Maciusia to stan tak dziecka, jak i dorosłego, który dzieckiem już przestał być. To podwójna samotność wobec świata dorosłych i samotność wobec świata dzieci. Maciuś, który tak bardzo wierzył, że można zmienić świat na lepszy, że można wprowadzić reformy pozwalające wszystkim być szczęśliwymi, doznaje klęski zarówno wśród dzieci, jak i dorosłych. Wszyscy ci, którym Maciuś przywrócił wolność, sami wpędzają go teraz w niewolę. Dopiero znalazłszy się w niewoli na bezludnej wyspie rozumie Maciuś, że dzieci potrzebują praw, ale nie mogą być prawodawcami. Aby tworzyć prawo niezbędna jest zdolność wykroczenia poza samego siebie, dzieci zaś nie potrafią abstrahować od wrodzonego egotyzmu³².

³¹ K. Slany, *Subwersywne zabawy Kajtusia Czarodzieja*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2014, 2(1(3)), s. 104.

³² D. Kubicka, *Doświadczenie i rozumienie dzieciństwa u Janusza Korczaka...*, op. cit., s. 78.

Czytelnicy profesjonalni odnajdywali także w utworze archetyp sieroty, topos Wędrowca (*homo viator*) i Robinsona. Przywołajmy je pokrótce. Figura sieroty jest stale obecna w listach, artykułach, pracach naukowych i utworach literackich Starego Doktora. Maciuś sięga myślą do zmarłej matki, a jej zdjęcie nosi w kieszonce na piersi, potem myśli o niej, asystując odchodzeniu ojca. Sierota jako wewnętrzny bohater odczuwa ból i cierpienie, a w razie niepowodzenia smuci się i płacze, poszukuje pomocy, bo rozumie swoją niesamodzielność.

Głównym zadaniem Sieroty jest przejście od życia w raju do trudnej rzeczywistości, w której pojawia się niedostatek, cierpienie i opuszczenie, w końcu śmierć, a przede wszystkim poczucie osamotnienia, braku pomocy. Archetyp sieroty jest pierwszym krokiem do wewnętrznego rozwoju – pięcia się w górę³³.

Dlatego król Maciuś Pierwszy (wewnętrzny Sierota) nie mógł osiągnąć zwycięstwa, bo przed nim piętrzyły się dalsze stopnie „bohaterstwa” – Męczennik, Wędrowiec, Wojownik i Mag, obecne w innych utworach.

Tworzywem zdarzeń fabularnych i jednocześnie sposobem prezentacji biografii wewnętrznej bohatera w obu powieściach o królu Maciusiu jest topos Wędrowca *homo viator* i charakterystyczne dlań motywy. Jego pobyt na bezludnej wyspie reaktywuje niejako topos Robinsona, albowiem przemierza ją wzdłuż i wszerz, docierając do najtrudniej dostępnych miejsc, odkrywając przy okazji tajemniczą wieżę, w której nastąpi akt jego metafizycznego wtajemniczenia, swoistej iluminacji³⁴. Korczakowskie dziecięce światy są znakomitymi przykładami kreowania w literaturze dla dzieci czasoprzestrzeni skarnawalizowanych³⁵.

Maciuś jako bohater Korczakowski

Sugestywną i wnikliwą charakterystykę Korczakowskiego obrazu dziecka znajdziemy w pracy Grzegorza Leszczyńskiego:

Dziecko (młodzieniec, mały mężczyzna) to jednostka silna i nieujarzmiona, artysta rzeźbiący własne wnętrze, broniący prawa do skrajnego indywidualizmu; piękny, radosny mocarz przeciwstawiony chorej, dekadencej duszy. Przyjęcie postawy dziecka trakto-

³³ A. Baluch, *Król Maciuś Pierwszy w towarzystwie innych bohaterów literatury dla dzieci*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak: pisarz*, Warszawa 2013, s. 172.

³⁴ Por. np. J. Ługowska, *Figury dziecka w twórczości Janusza Korczaka*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak. Pisarz*, Warszawa 2013; M. Lach, *Król Maciuś Pierwszy jako homo viator*, „Dydaktyka Polonistyczna” 2016, (2).

³⁵ K. Slany, *Subwersywne zabawy...*, op. cit., s. 106.

wanego jako *homo ludens*, obejmuje kategorię wolności tragicznej: wolność prowadzi Maciusia do klęski, ale jednocześnie pozwala mu na doświadczenie pełni i bezwzględnej realności życia³⁶.

Współcześni literaturoznawcy są zgodni, że Stary Doktor przedstawiał dziecięcych protagonistów jako ucieleśnienia idei człowieka przyszłości³⁷. Korczakowskie dziecko pyta o istotę i prawa świata, jest posadowione na postawie łączącej bunt i niezgodę z najwyższymi wartościami witalnymi aktualizowanymi w dziecku-młodzieńcu-nadczłowieku. W dzieciństwie i młodości pisarz nie widział jakiejś siły ozdrowieńczej, remedium na zło świata, widział natomiast konieczność ukształtowania człowieka wyrastającego na glebie buntu i niezgody (nietzscheańskie „święte Nie”) oraz twórczego aktywizmu („święte Tak”). Dla tego buntownika nie ma łatwej drogi sentymentalnego tryumfu prawdy, dobra i piękna, przeciwnie: w klęsce bohatera tkwi znamię zwycięstwa (*Król Maciuś na wyspie bezludnej*). Każdego z Korczakowskich bohaterów czeka utkany w dramatycznej materii bytu los cierpiącego zwycięzcy. W chwale bohatera tkwi źródło klęski³⁸. To jeden z paradoksów – powołani przez pisarza bohaterowie są niespokojni, wyrastają ponad świat, z którym przyszło im się zmagać, poszukują istotnych wartości życia – takich, które pozwalają życie porządkować, nadawać mu sens. Każdy z nich przechodzi głęboką szkołę cierpienia, każdy jest samotny i heroiczny, każdy, zmierzając do wytyczonego przez siebie celu, zmierza nieuchronnie do klęski. Osiągnięcie celu jest równoznaczne z głębokim przełomem, od którego rozpoczyna się prawdziwy dramat upadku i unicestwienia³⁹.

Wnikliwe obserwacje dziecięcego środowiska, które prowadził J. Korczak – pętelolog, pozwoliły mu na budowanie niezwykle prawdziwych dziecięcych postaci literackich, zwłaszcza bliższych mu postaci chłopięcych (Maciuś, Kajtuś, Dżek, Ludwik). Ich kreacje baśniowe odczytywać można na poziomie przenośnym jako ilustrację procesu dorastania i rozwoju emocjonalnego (wędrówka), problemów związanych z egzystencją.

Chłopięce kreacje J. Korczaka pokazują samotność i zagubienie dziecka nie tylko w świecie dorosłych, ale i w świecie dzieci. Przedstawiają nierówną walkę o spełnienie najskrytszych marzeń. Na przykładzie ich losów pedagog pokazuje, że w konfrontacji ze światem norm i bezdusznych zasad wrażliwe i samotne dziecko nie ma żadnych szans. (...) Utwory Korczaka mówią o pragnieniu zwycięstwa (...). Czy jest coś bardziej wzruszającego niż obraz

³⁶ G. Leszczyński, *Kulturowy obraz dziecka...*, op. cit., s. 429.

³⁷ W. Kostecka, G. Leszczyński, M. Skowera, *Kamienie milowe w dziejach polskiej literatury dziecięcej i młodzieżowej. Leśmian – Korczak – Brzechwa*, „Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo” 2021, 11(14), s. 215.

³⁸ G. Leszczyński, *Kulturowy obraz dziecka...*, op. cit., s. 433.

³⁹ *Ibidem*, s. 434.

małego chłopca, który z łobuzerskim spojrzeniem, z wiatrem w potarganych włosach, z pa-tykiem w dłoni zamiast miecza, zamaszystym krokiem idzie, by zwyciężyć? – pyta Alicja Ungeheuer-Gołąb⁴⁰.

Wbrew pozorom jednak chłopiec nie doznaje tu szczęścia absolutnego, jakiego chciałoby się dla dziecka. Jego losy pokazują drogę do dojrzałości i człowieczeństwa, a ta nigdy nie jest bezbolesna. Nie jest to postać statyczna, ale przeciwnie, żywo reagująca na każdy zewnętrzny impuls – dąży do poprawy, oddaje się cierpieniu i radości, wnikliwie analizuje otaczający ją świat. Ponadto charakteryzuje ją introspekcja i głęboka refleksja nad samym sobą. Chłopiec – bohater utworów J. Korczaka – doświadcza takiego losu, który staje się dla niego nauką i poszukiwaniem sensu istnienia. Mały mężczyzna ma prawo do bycia tym, kim jest, „ma prawo błędzić i radośnie dążyć do poprawy”. Pisarz widział krzywdzący dzieci wpływ dorosłych. Jego idee sytuują się w jakimś stopniu w nurcie emancypacyjnym (może nawet antypedagogicznym), który zakłada, że dziecko ma prawo być sobą⁴¹.

Ponadto w Korczakowskiej wizji dzieciństwa nie istnieje nic gorszego od dziecka „okiełznanego”, wówczas mamy bowiem do czynienia jedynie z artefaktem dziecka. „Prawdziwe dzieciństwo to natłok myśli, doświadczeń, wyobrażeń, przeczuć przemienionych w czyn gwałtowny, desperacki, wymagający postawy nonszalanckiej, ale i nie lada odwagi. Niesubordynacja dziecięca jest przejawem wolności”⁴².

Literacka reprezentacja pajdokracji w opowieści o królu Maciusiu Pierwszym

Terminy „reprezentacja”, „ideologia” i „wyobrażenie” odsyłają do tego samego zjawiska, jakim jest konstruowanie przez nas obrazu świata, w jakim żyjemy. Same znaki nie tworzą żadnego obrazu świata, ale znaki użyte przez nas w konkretnym celu, dzięki któremu świat staje się nie tylko znaczący (bo znaki nabierają jakiegoś znaczenia w odniesieniu do świata), ale i sensowny, (to znaczy taki, w którym możemy się czuć swojsko) jest użyciem ideologicznym, a więc i reprezentacją⁴³. Istnieją społeczne sposoby oswajania (= reprezentacji) rzeczywistości lub Durkheimowskie przedstawienia zbiorowe, które nieodmiennie przyciągają różnych

⁴⁰ A. Ungeheuer-Gołąb, *Korczaka archipelag dzieciństwa*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak. Pisarz, op. cit.*, s. 151.

⁴¹ *Ibidem*, s. 151–152.

⁴² K. Slany, *Subwersywne zabawy...*, *op. cit.*, s. 104.

⁴³ M.P. Markowski, *O reprezentacji*, [w:] R. Nycz, M.P. Markowski (red.), *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, Kraków 2010.

ludzi, przekonanych o adekwatności owych przedstawień wobec rzeczywistości. Literatura dla dzieci i młodzieży jako socjoprzestrzeń wspólna osobom literackim i odbiorcom w podobnym wieku stanowi zbiór reprezentacji dzieciństwa, będących próbą ponownego otwarcia niedomkniętych biograficznie przestrzeni pamięci. Strategie literackich reprezentacji dzieciństwa w twórczości (dla) dorosłych opisała m.in. krakowska literaturoznawczyni Katarzyna Wądolny-Tatar⁴⁴, a Krzysztof Rybak zrekonstruował reprezentacje Zagłady w literaturze dla dzieci i młodzieży⁴⁵. Rozważania na temat symbolicznej reprezentacji dzieciństwa zyskują sens z punktu widzenia dorosłości, gdy bycie dzieckiem jest już etapem zamkniętym, czasoprzestrzenią niedostępną. Choć stale możliwe wydaje się „bycie jak dziecko”, nie tylko jako zabieg egzystencjalnie infantyilizujący, ale także przede wszystkim sprzyjający literaturze i sztuce, w nich eksponowany. Funkcję symbolicznej reprezentacji dzieciństwa pełnią teksty kultury, zabawki, rzeczy pierwsze, znaki dzieciństwa odsyłające do przeszłego, wymagowanego świata konstruowanego w zabawie⁴⁶.

Pajdokrację można potraktować jako jedną z form kulturowej reprezentacji dzieciństwa. Pajdokracja semantycznie oznacza nadmierne skupienie działań wychowawczych na realizacji wszystkich potrzeb dziecka, przy jednoczesnym znacznym obniżeniu stawianych mu wymagań. W potocznym rozumieniu wywołuje raczej negatywne konotacje związane z przecenianiem potrzeb wychowanków, wynikającym z dążenia do rozwoju ich indywidualności często z uszczerbkiem dla wychowania społecznego, z jednoczesnym zmniejszeniem stawianych im wymagań. Taka negatywna, toksyczna pajdokracja cechuje się submisją dorosłych wobec dziecka – małego „tyrana”, zaniechaniem, porzuceniem intencjonalnych oddziaływań, dorosły ma być użyteczny dla dziecka, wyzbywa się własnego Ja. Pajdokracja pozytywna panuje w republikach dziecięcych, młodzieżowych wspólnotach, terytoriach czy komunach⁴⁷.

Idea dziecięcych rządów jest stałym tematem w dyskusjach o literaturze dziecięcej poczynawszy od biblijnych opowieści o Jezusie, o Buddzie i Krysznie w kulturach hinduskiej i buddyjskiej czy opisana w mitologii grecko-rzymskiej moc

⁴⁴ K. Wądolny-Tatar, *Narracje (re)konstrukcyjne, narracje interwencyjne, literackie reprezentacje dzieciństwa*, Warszawa 2021, s. 21.

⁴⁵ K. Rybak, *Obrazowanie Zagłady. Narracje holokaustowe w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 2023.

⁴⁶ K. Wądolny-Tatar, *Narracje...*, *op. cit.*, s. 203.

⁴⁷ B. Śliwerski, *Prawo dziecka...*, *op. cit.*; M. Kutt, *Pajdokracja w ujęciu Feliksa Konecznego w kontekście współczesnych form zjawiska*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2021, 27(2). Pajdokrację jako rodzaj wynaturzenia postaw aktywu młodzieżowego, który w okresie ideologizacji szkoły polskiej miał dużą autonomię, będąc całkowicie niezależnym od kierownictwa szkoły oraz rady pedagogicznej, opisał S. Nałaskowski, *Humanizm i podmiotowość w wychowaniu*, Toruń 1991, cyt. za: B. Śliwerski, *Pedagogika dziecka. Studium...*, *op. cit.*, 2007.

Kupidyna, a także przekonanie, że dzieci Zeusa i Hery sprawują władzę w całym panteonie olimpijskim⁴⁸. Motyw dziecka-króla był znany na długo przed J. Korczakiem, pojawiał się w tekstach młodopolskich. Jego dylogia i jej współczesna ikoniczna transformacja wpisują się w ten nurt literatury o władcy i wodzostwie, stanowią bowiem reprezentację dziecięcej autonomii i prób samorządności.

W perspektywie *children studies* w opowieści J. Korczaka o królu Maciusiu Pierwszym Reformatorze odnajdujemy szczególny rodzaj pajdokratycznej utopii. Oto bowiem Maciuś staje na czele pajdokracji; ignorując ograniczenia kulturowe, ośmiela się odwrócić porządek i ustalone role dorosłych i dzieci⁴⁹. To na głównym bohaterze skupia się cała uwaga i to on jest głównym ogniskiem ideologicznego przesłania J. Korczaka, reprezentantem figury dziecka-autorytetu, osoby kompetentnej, co jest zgodne z koncepcją teoretyczną kanadyjskiej badaczki Margaret Mead, wyłożoną w książce *Culture and commitment: A study of the generation gap* (1970), w której szczegółowo analizowała kulturę prefiguratywną (zagadkowych dzieci), traktującą dzieci jako podmioty o większej wiedzy, legitymizującą proces ich partycypacji. Dziecko-reformator, rewolucjonista zapoczątkowuje rewolucję kulturową i społeczną, ustanawia nowy porządek ideologiczny dla dzieci i dorosłych⁵⁰. Pod koniec powieści, po przegranej bitwie, nie traci sympatii odbiorcy i wyraźnie triumfuje moralnie. Choć J. Korczak wyraźnie widział utopię w królestwie dzieci, to zdecydowanie stworzył system, w którym dzieci przez pewien czas dominowały wśród dorosłych. Odnowiły one dawne prawa i sposoby rozumienia hierarchii społecznej oraz roli dziecka (nawet w roli króla). Białostocka badaczka Karolina Szymborska zaproponowała omawianą lekturę w nurcie krytyki pajdocentrycznej odniesionej do najdalej posuniętej emancypacji dziecka.

Maciuś – progresywny pajdokrata

Zastosowanie karnawałowej konwencji króla głupców – *fou du roi* – pozwala dostrzec w kreacji postaci Maciusia realizację wzorca błazna, prześmiewczej wersji władcy i maga, dwóch szczególnych wcieleń władzy, jak dowiodła Anna Czernow, bazując na Bachtinowskiej koncepcji karnawalizacji⁵¹. Autor literackiej utopii osa-

⁴⁸ Ch. Kelen, B. Sundmark (red.), *Child autonomy and child governance in children's literature: Where children rule*, New York 2017.

⁴⁹ K. Szymborska, *Po stronie dziecka...*, op. cit., s. 72–97.

⁵⁰ M. Szczepka-Pustkowska, *Esej o kulturze dziecięcej*, „Studia Edukacyjne” 2014, (32).

⁵¹ A.M. Czernow, *Pod berłem króla dzieci. Strategie karnawalizacyjne w powieści Janusza Korczaka*, „Guliwer: dwumiesięcznik o książce dla dziecka” 2011, (4); eadem, *Korczakowskie dzieci błazny*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak. Pisarz*, op. cit.; eadem, *The King of Misrule*, [w:] Ch. Kelen, B. Sundmark (red.), *Child autonomy and child governance in children's literature: Where children rule*, New York 2017.

dził fabułę na strukturze karnawału, w których rządzi odwrócone prawo – świat bez wieku, z odwróconymi normami. Karnawalizacja, wywracając dotychczasowy porządek, wynosi funkcjonowanie dziecka na pozycję wyższą niż dorosłych. Na czas trwania festiwalu młodości zostaną zawieszone prawa, zakazy i ograniczenia utrzymujące stary porządek – wszystkie narzucone przez społeczno-hierarchiczną nierówność – w tym kategoryzację według wieku. Uruchamia to performatywność biernych dziecięcych aktorów i zmienia ich w aktorów, którzy kontrolują sprawy państwowe pod przywództwem dziecięcego króla. Maciuś odgrywa szczególną rolę w tym mechanizmie, albowiem osobliwość jego karnawałowej natury sprawia, że jest katalizatorem tej zabawy. Nie ma też rodziców, przed którymi musiałby odpowiadać, ani nie musi być posłuszny żadnemu innemu dorosłemu, próbującemu uzyskać nad nim kontrolę⁵².

Początek panowania następcy zmarłego króla rozpoczyna się od szyderczego śmiechu ministrów, drwiących z przekazem, że jeśli wybuchnie wojna, Maciuś nie będzie w stanie obronić kraju, następnie każdy minister próbuje zablokować wszelkie działania nowicjusza, podając długą listę paragrafów prawnych. Prześmiewcze komentarze przedstawicieli władzy podkreślają marginalność dziecka jako jednostki całkowicie podporządkowanej, słabej. Ich plan wobec nowego króla z tej marginalności bezpośrednio wynika. Maciuś ma, jak dotąd, rosnąć i uczyć się w odległych komnatach wielkiego pałacu. Nie dla niego są ważne zebrania i narady, oddanie mu władzy realnej nie wchodzi w grę. Znakomitą wewnątrztekstową metaforą tej sytuacji jest porcelanowe symulakrum, lalka-marionetka, którą ministrowie każą sporządzić po ucieczce Maciusia na wojnę. Sztywna, bierna, pozbawiona głosu lalka, posłuszna każdemu, kto pociągnie za sznurek, znakomicie zastępuje małego króla; z punktu widzenia ministerialnej, dorosłej władzy stanowi bowiem wcielenie idealnego dziecka, istoty, którą się widzi, ale której się nie słyszy, istoty, która jest marionetką w rękach dorosłych, która jednak odważnie odrzuca postawę porcelanowej lalki i ogłasza wszem wobec rewolucyjne przejęcie władzy: „Ja jestem królem – i ja królem zostanę”. Maciuś buntuje się przeciwko skostniałym zasadom i regułom służącym podtrzymaniu oficjalnego, dorosłego porządku („Panie ministrze sprawiedliwości, mnie to nic nie obchodzi”), jego protest zaś wyraża się między innymi w użyciu wulgarnego i odświeżającego zarazem jarmarcznego słowa: „Czy pan przestanie do cholery, czy nie?”. Nakaz aresztowania ministra sprawiedliwości rozpoczyna rzeczywiste rządy Maciusia – dziecięcej wersji karnawałowego króla głupców⁵³. Dekonstrukcja istniejącego, sztywnego systemu, którego symbolem jest wielotomowa wykładnia prawa, kończy się wprowadzeniem nowego, obrazoburczego porządku na opak: dziecięcy parlament uchwała zmianę

⁵² K. Szymborska, *Po stronie dziecka...*, op. cit., s. 90.

⁵³ A.M. Czernow, *Korczakowskie dzieci błazny*, op. cit., s. 48.

porządku społecznego. Oto przegłosowane zostaje kontrowersyjne postanowienie: dorośli mają pójść do szkoły, zaś zadaniem dzieci będzie chodzenie do pracy. Znamienne jest, że oto dorośli mężczyźni, adwokaci, mechanicy podporządkowują się nowej władzy, bez problemu wchodzą w role małych chłopców, niesfornych łobuzów. Za to dzieci szły do pracy bardzo spokojnie i poważnie, a o godzinie dziewiątej już wszystkie biura i wszystkie sklepy były otwarte. Początkowo taki system całkiem sprawnie działał. Całkowita zmiana ról wiekowych prowadzi jednak do całkowitego załamania systemu, ponieważ taki porządek nie ma racji bytu.

Maciuś jako dziecięcy król, a zatem postać błazeńska, jest bohaterem „peryferyjnym, marginalnym i granicznym”⁵⁴. Władza i związane z nią wywyższenie umieszczają go wprawdzie chwilowo na szczycie w porządku wertykalnym oraz w centrum z perspektywy horyzontalnej, jednak nie wyzbywa się on błazeńskiej chaotyczności – przeciwnie, niesie ją ze sobą w samo centrum. Jako „maskotka chaosu” uchyla drzwi, przez które wkracza karnawał, a wraz z nim również i destrukcja (dzieci zniszczyły wojsko, fabryki, dworzec kolejowy i szpital), tak więc zniszczenie i śmierć zatruły radosną atmosferę święta, karnawał się skończył i nastąpił powrót odrzuconej oraz chwilowo skompromitowanej normy⁵⁵.

Weronika Kostecka przekonująco argumentuje, że instrumentem pajdokracji – dziecięcych rządów, szczególnie w kontekście literackich zabaw, jest absurd.

Absurdalność rozmaitych wymiarów tekstu literackiego sankcjonuje władzę dziecka – tak czytelnika, jak i bohatera, fokalizatora (podmiotu percypującego) czy narratora – negującego autorytety, porządek społeczny i zasady rządzące rzeczywistością⁵⁶.

Marcin Wicha z kolei, formułując trafny i gorzki zarazem komentarz do dyskursu o królu Maciusiu, potwierdza klęskę próby pajdokratycznego zawładnięcia światem, która nie udała się, albowiem pośród rzekomo niewinnych dzieci też znaleźli się zdrajcy, jak wrogojaciel Felek czy ministrowie. Być może dobra opowieść o władzy musi być pesymistyczna – stawia retoryczne pytanie eseista. Posłużmy się jego enigmatyczną, acz celną recenzją:

„Nie ma dzieci, są ludzie” – to nadużywane motto jest w gruncie rzeczy dość przygnębiające. Jak to, więc dzieci nie są lepsze? Korczak zakręca kran z łatwymi pochlebstwami, unieważnia kiczowate zachwyty nad dziecięcą wrażliwością i mądrością. Nie przymiła się małoletniej publiczności. Dzieci bywają szlachetne i bardziej wrażliwe. Nie zdążyły się jeszcze przyzwyczaić do niesprawiedliwości, nie są wystarczająco cyniczne. Jednak potrafią

⁵⁴ *Ibidem*, s. 51.

⁵⁵ A.M. Czernow, *The King of Misrule*, *op. cit.*

⁵⁶ W. Kostecka, *Absurd – instrument pajdokracji. Wybrane problemy absurdalności jako cechy literatury dziecięcej w kontekście polskim*, „Tekstualia. Palimpsesty Literackie, Artystyczne, Naukowe” 2023, 2(73).

błyskawicznie uzupełniać te braki. Oto Felek – najbliższy przyjaciel – zostaje mianowany premierem. Każe się tytułować baronem, żąda wyższej pensji i szybko nabiera pogardy dla idealistycznego Maciusia. Możecie dostać nieograniczoną władzę (...) a i tak nie zrealizujecie Wielkiego Planu – ostrzega. Mimo to trzeba próbować. Najbardziej ujmujące postaci tej książki są smutne i pozbawione złudzeń. Taki jest doktor, doradca i opiekun Maciusia. I jeszcze Smutny Król z ościennego kraju. To on mówi o trudzie reform, które nic nie zmieniają. Skarży się, że wszystko „dalej jest tak samo”, a jednak tworzy parlament, buduje szpitale, wysyła dzieci na kolonie. Rozczarowanie bez cynizmu – na nic więcej nie możemy liczyć⁵⁷.

Ludyczny charakter fenomenu Maciusia polega na tym, że nie ma on wpływu na karnawał, ale chaos jest czynnikiem, który wpływa na życie i postawy obu światów – dzieci i dorosłych. Koronacja inauguruje świat karnawału, detronizacja go unicestwia. J. Korczak pokazuje, że zarówno pragnienia dorosłych, jak i dzieci są równie ważne i należy je wspierać. Nieuchronne przywrócenie porządku pod koniec powieści doprowadza bohaterów do niewoli, ale zyskują oni większą siłę i świadomość jako społeczność.

Korczak podważa arbitralne przypisywanie dziecku roli społeczno-kulturowej i przekonuje, że binarny podział na dorosłego i dziecko jest konieczny, ale prawa dziecka muszą być uznane; dziecko powinno mieć możliwość uczestniczenia w życiu społecznym, ale nie da się odwrócić naturalnego biegu przyrody. Pokazuje zagrożenia płynące z tego odwrócenia i głosi homeostazę i współpracę dorosłych z dziećmi⁵⁸.

Karolina Szymborska odtwarza wyłanianie się prefiguratywnego podmiotu w twórczości J. Korczaka, przekonując, że centralnym problemem jego powieści jest próba stworzenia nowego typu dziecięcej podmiotowości, która odzwierciedlałaby zmieniający się obraz dziecka.

Król Maciuś stał się archetypem, symbolem pewnej egzystencjalnej, społecznej i filozoficznej natury, odzwierciedlającym pozycję dziecka w świecie, społeczeństwie i ogólnie sytuację człowieka wobec najgłębszej substancji bytu. Wyrasta na superbohatera, który intuicyjnie, uzbrojony jedynie w finezję, odwagę, i czułe serce, wkracza na terytorium wroga, aby zbadać siły wroga i mechanizmy władzy. Później jest twórcą Kodeksu Praw Dziecka, inicjatorem czegoś, co możemy nazwać zamachem stanu, który skutkuje oddaniem większej władzy w państwie w ręce dzieci, jednocześnie degradując pozycję dorosłych⁵⁹.

⁵⁷ M. Wicha, *Occupy Maciuś*, op. cit., s. 8.

⁵⁸ K. Szymborska, *Po stronie dziecka...*, op. cit., s. 91.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 93.

W drugiej części powieści *Maciuś na wyspie bezludnej* (1931) autor proponuje odrzucenie tradycyjnych podziałów ze względu na płeć, rasę, życie i śmierć, wiek, naturę i kulturę, lokalność i globalność, a w miejsce tych kategorii umieszcza życie samo w sobie.

Białostocka antropolożka, propagatorka prefiguratywnej perspektywy kulturowej w edukacji w następujący sposób zrekonstruowała z dzieła J. Korczaka cztery konstytutywne wymiary/cechy głównego bohatera jako podmiotu prefiguratywnego:

1. Jego źródłem jest filozoficzna koncepcja mocnego podmiotu (*strong subject*), jego siła wynika z odrzucenia struktury społecznej wspólnot (rodzina, sąsiedztwo, etniczność, religia, naród), a nawet kategorii narzuconych przez biologię lub instytucje (płeć czy wiek) w społeczeństwie w imię samoświadomości. W tym sensie dziecko jest autonomiczną, niezależną jednostką, niezłomnym Syzyfem świadomym własnego istnienia.
2. Performatywna natura dziecka. Byt dziecka charakteryzuje się heterogenicznością, otwartością, różnorodnością, płynnością i autokreacją. Podmiot prefiguratywny jest w ciągłym procesie stawania się, wciąż buduje swoją tożsamość, ale nie chce wybrać żadnej konkretnej. Wydaje się, że jest wewnętrznie rozbity, podobnie jak świat, w którym funkcjonuje. Maciuś nie ma spójnej i konsekwentnej tożsamości, jest postrzegany niejednoznacznie: od małego 5-letniego dziecka po bajkowe postacie np. Tomcia Palucha, Człowieka-Dębu czy Napoleona Bonaparte. Jego osobowość jest uformowana z fragmentów innych jaźni, zaczerpniętych z ważnych dla niego z jakiegoś powodu tekstów kultury, za pomocą których próbuje zdefiniować siebie. W tej fragmentacji tożsamości musi osiągnąć zintegrowane poczucie Ja, łącząc te oddzielne życia w spójną, ale płynną tożsamość. Podmiotem prefiguratywnym jest wówczas Ja, które wybiera i dostosowuje role kulturowe i społeczne, kierując się potrzebą odnalezienia jednej prawdziwej tożsamości w rozproszonym świecie.
3. Kierunek socjalizacji zmienia się tak, że młodsze pokolenia przekazują wiedzę starszym pokoleniom i wdrażają je do zmian, jakie zaszły w społeczeństwie w związku z przyspieszonym rozwojem cywilizacyjnym. Podmiot prefiguratywny rezygnuje z dotychczasowej apatii, działając dzięki możliwości wpływania na kontekst społeczny i poprawy własnej pozycji. Myślenie w nowych kryteriach cechuje „pragmatyczny idealizm”. Partycypacja w omawianej powieści jest szczególnie zaakcentowana poprzez zestawienie tożsamości dziecka z jego biernym *alter ego* – porcelanową lalką. Dziecko, zgodnie z oczekiwaniami dorosłych, ma być jak ta mała kukielka, aktor ich przedstawienia: posłuszny i dający się kontrolować. Dopiero wtedy może

zająć pozycję króla i biernie rozkazywać starszym. Maciuś jednak nie jest lalką, lecz został stworzony z krwi i kości. Odrzuca bierność i konformizm, walcząc ramię w ramię na froncie ze swoim ludem. Dla Korczakowskiego podmiotu, podobnie jak w prefiguratywnym Ja, ideą przewodnią był zawsze aktywizm. Pedagog opowiada się jednak za określeniem podmiotu dziecięcego jako silnego i ugruntowanego moralnie, ale także zbuntowanego wobec niesprawiedliwości świata, współczującego w bólu innym, wykraczającego poza tradycyjną współczesną wizję uniwersalnego i homogenicznego Ja.

4. Dziecko w rozważaniach J. Korczaka jest także synonimem sensu, odwagi i buntu. Reprezentuje tajemniczą energię, pierwiastek sensu istniejący poza wydarzeniami historii i czasu. Uchwycenie jego znaczenia to dotarcie do niematerialnej i niewerbalnej natury postępu, nadanie mu głębokiego sensu i metafizycznej postawy buntu i oporu wobec patriarchalnego porządku władzy dorosłych. Postać Maciusia urasta do rangi mitu, pozwalającego interpretować go jako symbol reformy systemu. Nieletni chłopiec musi zostać królem, aby uratować swój kraj przed chaosem i poradzić sobie z nową rolą dorosłego – Wielkiego Króla Matta Pierwszego. Musi odbudować swoje królestwo w nowoczesny sposób⁶⁰.

Iwona Chmielewska o genezie powstania picturebooka

Bezpośrednim impulsem do przygotowania książki była wystawa *W Polsce króla Maciusia. 100-lecie odzyskania niepodległości*, która miała miejsce w Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN w Warszawie. Kuratorki wystawy wybrały cytaty z książki *Król Maciuś Pierwszy*, które ich zdaniem niejako w pigułce streszczają główne idee, przesłanie książki, które następnie zostały wzbogacone wizualnie – właściwie wydobyta została jeszcze ta cała ich głębia właśnie poprzez metaforyczne, wielkoformatowe, kolorowe ilustracje I. Chmielewskiej. Te ilustracje były wydrukowane na ścianach i zwiedzający mogli dosłownie w nie wchodzić, bawić się wśród nich, czytać je tak, jak się czyta wielką księgę. Dla dzieci, które jeszcze nie umieją czytać, przygotowano nagrania i wszystkie fragmenty można było odsłuchać jako audiobook, przechodząc strona po stronie, od słuchawek do słuchawek. Ilustracje toruńskiej pisarki stały się też tworzywem książki dla dzieci *Jak ciężko być królem*.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 94–96.

Tak więc I. Chmielewska najpierw zaprojektowała część historyczną ekspozycji, nawiązując do historii króla Maciusia, a następnie stworzyła picturebooka. Tak to opisała:

Kiedy przygotowując się do pracy, przeczytałam kolejny raz po latach, książkę, zobaczyłam samotne, przytłoczone światem dziecko, które chce uszczęśliwić swoich poddanych według swoich dość naiwnych wizji. Jego brak doświadczeń nie przewiduje komplikacji, a każda kolejna decyzja prowadzi do katastrofy. Dziś powiedzielibyśmy o populizmie, wykorzystywaniu, manipulacji, okrutnym rozczarowaniu światem dorosłych, a także dzieci – rówieśników. Chłopiec jest odważny, bystry, uprty, szybko się uczy, ciężko pracuje, a mimo to jego dziecięca, krótkowzroczna perspektywa i nieznajomość konsekwencji skazują jego wizjonerstwo na porażkę. (...) Pan Doktor nie prowadzi nas na manowce naiwnego, łatwowiernego myślenia o państwie, ale uczy mądrego sceptycyzmu wobec beztroskiego optymizmu, uczy krytycznego myślenia o wspólnym budowaniu⁶¹.

Zastanawiając się nad kreacją głównego bohatera, autorka wpadła na pomysł, by małemu Maciusiowi nadać postać Henia Goldszmita w wersji umieszczonej w oryginale *Króla Maciusia*: „on nie mógł według mnie dostać innej twarzy, tylko twarz właśnie małego Henia Goldschmidta, małego Janusza Korczaka, równolatka Maciusia, który rzeczywiście w książce, którą pamiętam, pisał: »kiedy byłem tak mały, jak na tym zdjęciu, chciałem zrobić to wszystko, co tutaj napisałem«” – mówiła Chmielewska w *Audycji Kulturalnej*⁶². W połowie lat 50. XX wieku Jerzy Srokowski (1910–1975), najsłynniejszy ilustrator książki, stworzył charakterystyczny, dość posępny, wizerunek chłopca-króla o dużych, melancholijnych oczach, który stał się wzorem do naśladowania przez kolejne pokolenia artystów. Ten portret był przetworzoną fotografią J. Korczaka, który jako 10-letni chłopiec został zaprowadzony do fotografa i wykonano mu zdjęcie, dziś już ikoniczne. Jak domniemywała biografka:

To ten sam chłopiec, który zwykł jeździć na wycieczki z rodziną do XVII-wiecznego pałacu w Wilanowie, gdzie polscy królowie spędzali lato w złotym wieku, gdy Polska była dumnym, niepodległym królestwem, którego granice rozciągały się od Bałtyku do Morza Czarnego i niemal do bram Moskwy. Przeniesiony nie tylko poza granice Warszawy, ale poza sam czas, mógł czuć „zimne piękno” okazałych mebli w pałacu i „widmową obecność” poruszających się królów. Być może to właśnie wtedy on i król Maciusz połączyli się w jedno⁶³.

⁶¹ I. Chmielewska, *Jak ciężko być królem*, [w:] A. Czerwińska-Walczak, T. Sztyma-Knasiecka (red.), *W Polsce króla Maciusia...*, op. cit., s. 141.

⁶² M. Miszewska (reż.), *Wywiad W Polsce króla Maciusia*, op. cit.

⁶³ B.J. Lifton, *The Spirit of King...*, op. cit., s. 107.

Rysunek 1. Maciuś z książką
z kolekcji: *Historia króla Maciusia*
według Iwony Chmielewskiej

Źródło: https://wmuzeach.pl/wszystkie-obiekty/S9mbVF1JOmldKOC0PQJ_macius-z-ksiazka-rysunek?search_token=hqpM23KMgCPo6vNfejVE&sortby=created_at-desc&cid=222 [dostęp: 8.04.2025].

Rysunek 2. Drzewo z kolekcji:
Historia króla Maciusia według
Iwony Chmielewskiej

Źródło: https://wmuzeach.pl/wszystkie-obiekty/QE6Ss4j00dwB3Gz40HJm_drzewo-rysunek [dostęp: 8.04.2025].

Wzruszająca jest scena bycia dzieckiem i dorosłym jednocześnie przedstawiona na obrazie – Stary Doktor i mały Maciuś siedzą razem w koronie symbolicznego drzewa życia. J. Korczak obejmuje z troską samego siebie, gdy był mały i „sam chciał zrobić to wszystko, co tu napisane”. Twarz J. Korczaka „odbita” w twarzy Maciusia przypomina, że autorem *Króla Maciusia Pierwszego* do końca życia kierowały to same szlachetne pobudki. Maciuś jest tu wyraźnie i celowo przedstawiany jako *alter ego* J. Korczaka, a bliskość tych dwóch postaci artystka podkreśla na ilustracjach, na których Stary Doktor niczym anioł stróż towarzyszy Maciusiowi w jego samotnych zmaganiach o lepszy świat. Granice wieku zostają zamazane, gdyż to nie one tak naprawdę decydują o dojrzałości i sprawczości człowieka. Ważne są natomiast więzi międzypokoleniowe, poczucie łączności i wspólnoty, umiejętność nienachalnego asystowania młodemu w ich wysiłku, i tu, jak sugerują ilustracje, odpowiedzialność spoczywa w dużej mierze na dorosłych⁶⁴.

Czy Maciuś da radę?

Twórczyni wizualna wykreowała obrazy otwarte na interpretację, które każdy może na swój sposób odczytywać. „Obrazy uruchamiają się dopiero za pomocą tekstu, a tekst uruchamia się dopiero za pomocą obrazu. I to wszystko razem uruchamia odbiorcę”⁶⁵. Tekst zawiera wiele metafor, jedną z nich jest powtarzająca się na wszystkich obrazach korona.

Dość oczywisty atrybut władzy, jednak tutaj jest ona użyta w różny sposób, najróżniejszy, bo Chmielewska chciała pokazać trochę bezradność tego dziecka, trochę opresyjność tej korony, o której tak niektórzy marzą, tymczasem korona wiąże się z przeogromną odpowiedzialnością, przeogromnym również nieszczęściem uszczęśliwiania wszystkich, co jest oczywiście niemożliwe i to chciałam pokazać. Tłum, który przed chwilą krzychał „niech żyje Maciuś!”, ten sam tłum, stojąc w tym samym miejscu za chwilę krzyczy „precz z Maciusiem!”. I to między „niech żyje Maciuś” a „precz z Maciusiem” zbudowana jest właśnie ta narracja wizualna – mówiła Magdalena Miszewska w *Audycji Kulturalnej*⁶⁶.

Narracja wizualna traktuje o wyjątkowości roli władcy, ale i o poczuciu „nie-dopasowania”, o wyczerpaniu i cierpieniu, uosabianym na ilustracjach przez źle leżącą i stanowiącą brzemię koronę. Znamienne powracający na obrazach motyw

⁶⁴ K. Smyczyńska, *Dzieciństwo jako kategoria żywa we współczesnej literaturze wizualnej. Jak ciężko być królem według powieści Janusza Korczaka „Król Maciuś Pierwszy” z ilustracjami Iwony Chmielewskiej*, [w:] B. Bednarek, A. Gemra, R. Waksmund (red.), *Folklor, literatura dziecięca i nie tylko. Księga jubileuszowa dedykowana profesor Jolancie Ługowskiej*, Wrocław 2021.

⁶⁵ I. Chmielewska, *Jak ciężko być...*, op. cit., s. 24.

⁶⁶ M. Miszewska (reż.), Wywiad *W Polsce króla Maciusia*, op. cit.

korony (jako ciężaru, ciernia) w połączeniu z symboliką koloru i innymi sygnałami wizualnymi przywołuje aluzyjnie kontekst pasji. W książce jest mowa o władzy królewskiej, ale chodzi w gruncie rzeczy o postawę każdego, kto przejmuje odpowiedzialność za innych⁶⁷.

Podobnie jak w oryginalnej powieści dziecięcym odbiorcom Maciuś – 10-letni chłopiec, ich rówieśnik – opowiada o tym, jak niełatwo jest rządzić krajem i jak niełatwo jest sprawić, żeby wszyscy w nim czuli się dobrze i zadowoleni. Najpierw więc zastanawia się, czym jest w ogóle władza, czym są reformy, czym jest rządzenie. Gdy dowiaduje się o czymś takim jak demokracja, to w swoim kraju tworzy parlament, a nawet dwa parlamenty – parlament dla dzieci i parlament dla dorosłych. Okazuje się, że to nie jest takie proste, że trudno jest się wszystkim dogadać i ostatecznie jego reformy kończą się porażką. Kraj jest u progu wojny, król Maciuś trafia na wyspę bezludną.

Narracja wizualna toruńskiej artystki również oświetla te cechy Maciusia, które czynią go typowo Korczakowskim bohaterem, ponieważ podejmuje próby naprawy i zmiany świata, identycznie jak dla J. Korczaka najważniejsze było to, „aby nie zostawiać świata takim, jakim jest”. Nawiązując wielokrotnie do myśli Korczakowskiej, rozważa, czym w istocie jest patriotyzm, i zastanawia się nad tym, czy dojrzałość i odpowiedzialność są słusznie przypisywane kulturowo (wciąż) głównie dorosłym⁶⁸. Komplementarnie I. Chmielewska pokłada duże zaufanie w czytelniku, jak przekonuje – sama też jest czytelniczką i ceni, gdy twórcy mają do niej zaufanie, nie lubi bowiem łopatologii w sztuce. Jej autorska wizualna narracja pajdokratyczna może być interpretowana na wielu poziomach przez czytelników w różnym wieku.

W dalszej części posłużymy się interpretacją bydgoskiej literaturoznawczyni – po pierwsze dlatego, że prowadzona jest z perspektywy pajdocentrycznej, po drugie – to rozpoznawalna w kręgu badań literatury dziecięcej lingwistka, specjalizująca się w sztuce wizualnej, objaśniająca niewprawnemu czytelnikowi symbolikę kolorów, znaczenie elementów graficznych.

Reinterpretując na ilustracjach *Jak ciężko być królem* fragmenty *Króla Maciusia Pierwszego*, artystka mierzy się zatem z kilkoma istotnymi dla niej tematami. Opowiadając o trudzie bycia dzieckiem, w mistrzowski sposób zaciera w książce symboliczne granice nie tylko między dzieciństwem a dorosłością, ale także między przeszłością a teraźniejszością, między kontekstem lokalnym a globalnym. Chmielewska zadaje pytania uniwersalne, tworząc zarazem opowieść osadzoną w rodzimej kulturze. Pewne elementy ilustracji sugerują odczytanie dzieła jako bolesno-ironicznej opowieści o zmaganiu się z życiem we własnej ojczyźnie, a jeszcze inne wskazują na to, że książka może być aluzyjnym komentarzem do-

⁶⁷ K. Smyczyńska, *Dzieciństwo jako kategoria...*, op. cit.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 321.

tyczącym odpowiedzialności ponadnarodowej. Chmielewska świadomie lokuje opowieść „pomiędzy” – tak więc wizję artystki można interpretować jako namysł nad rolą państwa jako wspólnoty zarówno w czasach Korczaka, jak i dziś oraz w przyszłości⁶⁹.

Ilustracje (w duchu myśli Korczaka) dają do zrozumienia, że Król Maciuś Pierwszy Reformator mimo braku doświadczenia może być modelem i szansą dla społeczeństwa. Zapytując obrazem: „jak urządzi Polskę?”, I. Chmielewska sugeruje w odpowiedzi, że bezinteresowna i pełna empatii chęć zmiany świata to najlepsza z dostępnych droga działania, choć może wydawać się naiwna i dla bohatera kończy się niepowodzeniem. „Władza”, która jest takim brzemieniem i która na ilustracjach I. Chmielewskiej kole ostrymi elementami korony, zmusza do stąpania „po krawędzi” i wiąże się z nieustannym ryzykiem upadku, oznacza przede wszystkim odpowiedzialność i dotyczy każdego, dla kogo priorytetami są drugi człowiek i dobro ogólne⁷⁰.

Wyeksplikowanie figury głównego bohatera, scharakteryzowanie go jako kreacji ucieleśniającej cechy podmiotu prefiguratywnego w propozycji konceptualnej K. Szymborskiej, czyli wychylonego ku przyszłości, aktywnego, koresponduje z interpretacją pajdocentryczną przesłania tekstu wizualnego dokonaną przez K. Smyczyńską:

Ponad ironicznym dystansem wobec nazbyt dobrze znanych mechanizmów władzy, ponad aluzjami świadczącymi o rozczarowaniu dotychczasowymi modelami rządzenia *Jak ciężko być królem* przypomina o potencjale dzieciństwa, które jest tu rozumiane jako kategoria bliska uniwersalnej postawie humanistycznej. Wiąże się ona z nieobojętnością na cierpienie, otwartością i bezinteresownością. Maciusia nie zgubił idealizm, lecz podlegli mu ludzie i ich zaniechania. *Jak ciężko być królem* to wołanie o uważność i wrażliwość na Innego, o solidarność i działanie wspólnotowe. W świetle współczesnych globalnych problemów wygląda na to, że jest to jedyna droga, która może ocalić świat od katastrofy⁷¹.

Dyskurs krytyczny

Na koniec warto zasygnalizować, że we współczesnym odbiorze jednym z najbardziej kontrowersyjnych aspektów tekstu wyjściowego (w szczególności drugiej jego części) jest reprezentacja obcości rasowej związanej z modnymi w czasach J. Korczaka egzotyzującymi przedstawieniami Afryki i jej mieszkańców, o czym wspomina w swoim artykule Joanna Dybiec-Gajer⁷². Zmiana kodu werbalnego

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 322.

⁷¹ *Ibidem*, s. 327.

⁷² J. Dybiec-Gajer, *Książka obrazkowa jako przekład intersemiotyczny – „Król Maciuś Pierwszy” w obrazach Iwony Chmielewskiej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 2022, (17), s. 53, <https://doi.org/10.24917/20831765.17.3>

(powieść oryginalna) na obrazowy w opowieści graficznej spowodował, że problematyczny z punktu widzenia współczesnych realiów wątek podróży Maciusia do Afryki został pominięty, dlatego nie poświęcam mu więcej miejsca w artykule. Reprezentacjom dziecka i dzieciństwa w literaturze towarzyszy reinterpretacja, odnawianie znaczeń, co jest widoczne w próbach krytyki postkolonialnej. Przykładem jest analiza Manfreda Liebela, który dokonał wnikliwej, krytycznej interpretacji *Króla Maciusia na wyspie bezludnej*, w której przeciwstawił się idealizacji i homogenicznemu, pomnikowemu postrzeganiu postaci i dzieła J. Korczaka, wskazując na kontrowersyjny język baśni, będący rezerwuarem stereotypów, uprzedzeń, za sprawą którego współcześnie tekst ten może być odebrany jako wyraz postawy eurocentrycznej, a nawet rasistowskiej. Przytaczając dotychczasowe, zarówno przychylne, jak i krytyczne opinie na temat powieści, autor próbuje wyważyć skrajności i dociec powodów, dla których J. Korczak – pionier emancypacyjnego podejścia do praw dzieci, całe życie walczący z dyskryminacją – ucieka się do retoryki uważanej przez niektórych za rasistowską, a przez innych za zamierzone, choć nieudane metafory relacji społecznych⁷³.

Podsumowanie

Zasadne jest rekonstrukcyjne czytanie J. Korczaka dziś, ponieważ gdy w taki sposób wracamy do klasyki, sięgamy do korzeni naszego myślenia pedagogicznego i inspiracji humanistycznej. W pracach wielu korczakologów dorobek mistrza osadzony jest na myśleniu pajdocentrycznym, na mapie aksjologii pedagogicznej i teorii dialogowo-humanistycznych⁷⁴. Oryginalny tekst dylogii o królu Maciusiu w niewielkim stopniu interesował pedagogów⁷⁵, podobnie idea pajdokracji nie doczekała się wyczerpującego opracowania w piśmiennictwie pedagogicznym, poza nielicznymi wyjątkami⁷⁶. Zdecydowanie więcej miejsca poświęcili jej literaturoznawcy. Głównym celem opracowania było zmapowanie kodów, za pomocą których pedagodzy, literaturoznawcy i badacze kultury dziecięcej dekonstruowali oryginalne dzieło Starego Doktora i jego intersemiotyczne przetworzenia w poszukiwaniu wspólnych idei. Analiza tematyczna zawężona została do rekonstrukcji tych tropów in-

⁷³ Zob. M. Liebel, „Białe” dzieci – „czarne” dzieci. Rozważania nad powieścią dla dzieci o małym królu Maciusiu Janusza Korczaka, [w:] M. Liebel, U. Markowska-Manista (red.), *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, Warszawa 2017.

⁷⁴ D. Klus-Stańska, *Czytając Korczaka dzisiaj...*, „Problemy Wczesnej Edukacji”, 2(21), s. 115.

⁷⁵ M.S. Szymański, *W królestwie Króla Maciusia Pierwszego, czyli w kręgu pedagogiki...*, op. cit.; K. Dąbrowska, *Król Maciuś Pierwszy jako odbicie postulatów pedagogicznych Janusza Korczaka*, [w:] M. Korczyński, M. Okrasa, B. Wierzchowska-Konera (red.), *Pochylmy się nad dzieckiem...*, op. cit.

⁷⁶ G. Godawa, *Szkoła skoncentrowana na uczniu a afirmacja pajdokracji*, [w:] J. Siewiora (red.), *Szkoła i jej etyczne wyzwania*, Tarnów 2015.

terpretacyjnych, które dotyczą literackiego przedstawienia pajdokracji – władzy dzieci traktowanej w planie symbolicznym, wewnętrznym, duchowym jako immanentnego etapu w ich rozwoju osobowym. Pośród wielu funkcji literatury dla młodszego czytelnika pozwala w sposób bezpieczny, zapośredniczony zaspokoić dziecięce potrzeby rozwojowe: wzorów zachowań, tożsamości (poszukiwania zdarzeń, modeli życiowych, poglądów, losów) i kompensacji.

Maria Janion przekonywała na swoim seminarium zatytułowanym *Janusz Korczak, antyutopijny utopista*⁷⁷, że emblematem społeczeństwa dla J. Korczaka jest Durkheimowski Prometeusz. Pozostając w poetyce mitologicznej, można porównać Maciusia do Ikara, traktując jego los jako alegorię nieodpowiedzialności i niebezpieczeństw związanych z nadmierną ambicją i brakiem doświadczenia.

Z perspektywy badań nad dzieciństwem próba stworzenia przez Maciusia republiki dzieci, jego polityczna partycypacja czyni go „dzieckiem politycznym”⁷⁸. Dzieci nie muszą mieć dużej świadomości politycznej, wystarczy rozmyślnie edukować je do bycia świadomym obywatelem. J. Korczak pisał tak, by hipotetycznemu dziecięcemu odbiorcy wytłumaczyć zawile problemy ówczesnej polityki, ukazać wyzwania, z jakimi mierzy się młode państwo. Uważał, że dzieci powinny znać prawdę o mechanizmach władzy, o złożonej rzeczywistości⁷⁹. Traktował swoich czytelników poważnie – uczył pesymizmu czy raczej nieufności wobec optymizmu – oto bowiem każda, nawet najślusniejsza decyzja pociąga za sobą łańcuch niechcianych następstw. Niemniej jednak warto dążyć do realizacji pedagogicznej utopii dziecięcej demokracji i przynajmniej w taki sposób przyczyniać się do umacniania realnej społecznej samorządności.

Bibliografia

- Archiwum cyfrowe Marii Janion. *Janusz Korczak, antyutopijny utopista*, <https://janion.pl/items/show/32> [dostęp: 18.01.2025].
- Baluch A., *Król Maciuś Pierwszy w towarzystwie innych bohaterów literatury dla dzieci*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak: pisarz*, Warszawa 2013, s. 169–174.
- Borodo M., *English translations of Korczak's children's fiction: A linguistic perspective*, Cham 2020.
- Borodo M., „Król Maciuś Pierwszy”, czyli polska powieść dla dzieci najczęściej tłumaczona na język angielski, „Porównania” 2021, 28(1), s. 443–462.
- Chmielewska I., *Jak ciężko być królem*, [w:] A. Czerwińska-Walczak, T. Sztyma-Knasiecka (red.), *W Polsce króla Maciusia. 100-lecie odzyskania niepodległości*, przeł. Z. Sochańska-Kumor, Warszawa 2018, s. 141–143.

⁷⁷ Archiwum cyfrowe Marii Janion. *Janusz Korczak, antyutopijny utopista*, <https://janion.pl/items/show/32> [dostęp: 18.01.2025].

⁷⁸ E. Jarosz, *Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny: rzecz o badaniach nad dzieciństwem*, „Pedagogika Społeczna” 2017, 16(2).

⁷⁹ W. Kostecka, G. Leszczyński, M. Skowera, *Kamienie milowe...*, op. cit., s. 216.

- Chmielewska I., *Maciusiu, dasz radę*, „Książki. Magazyn do czytania” 2018, (6), s. 21–25.
- Czernow A.M., *Korczakowskie dzieci błazny*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak. Pisarz*, Warszawa 2013, s. 41–63.
- Czernow A.M., *Pod berłem króla dzieci. Strategie karnawalizacyjne w powieści Janusza Korczaka, „Guliwer: dwumiesięcznik o książce dla dziecka”* 2011, (4), s. 10–15.
- Czernow A.M., *The King of Misrule*, [w:] Ch. Kelen, B. Sundmark (red.), *Child autonomy and child governance in children's literature: Where children rule*, New York 2017, s. 134–150.
- Czernow A.M. (red.), *Janusz Korczak. Pisarz*, Warszawa 2013.
- Dąbrowska K., *Król Maciuś Pierwszy jako odbicie postulatów pedagogicznych Janusza Korczaka*, [w:] M. Korczyński, M. Okrasa, B. Wierchowska-Konera (red.), *Pochylmy się nad dzieckiem. Idea i dzieło Janusza Korczaka*, Lublin 2014, s. 27–34.
- Dybiec-Gajer J., *Boys' friendship or something more? Re-examining Janusz Korczak's "King Matt the First" and its english translations*, [w:] E. Jamróz-Stolarska, M. Świetlicki, A. Zarzycka (red.), *Navigating children's literature through controversy global and transnational perspectives*, Leiden–Boston 2023, s. 115–131.
- Dybiec-Gajer J., *Książka obrazkowa jako przekład intersemiotyczny – „Król Maciuś Pierwszy” w obrazach Iwony Chmielewskiej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 2022, (17), s. 43–63, <https://doi.org/10.24917/20831765.17.3>
- Godawa G., *Szkoła skoncentrowana na uczniu a afirmacja pajdokracji*, [w:] J. Siewiora (red.), *Szkoła i jej etyczne wyzwania*, Tarnów 2015, s. 35–61.
- <https://polona.pl/preview/4f952622-efd3-41bf-b6db-362686e97e8d> [dostęp: 18.01.2025].
- Jak ciężko być królem – Janusz Korczak*, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, <https://www.youtube.com/watch?v=cEZaDo-wiEU> [dostęp: 18.01.2025].
- Jakowska K., *Janusz Korczak jako pisarz społeczny*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” 2013, 1, s. 129–138.
- Jarosz E., *Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny: rzecz o badaniach nad dzieciństwem*, „Pedagogika Społeczna” 2017, 16(2), s. 57–81.
- Kelen Ch., Sundmark B. (red.), *Child autonomy and child governance in children's literature: Where children rule*, New York 2017.
- Kirchner H. (red.), *Janusz Korczak. Pisarz – wychowawca – myśliciel. Studia*, Warszawa 1997.
- Klus-Stańska D., *Czytając Korczaka dzisiaj...*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2013, 2(21), s. 112–121.
- Korczak Digital Repository, <https://korczak.ckc.uw.edu.pl/>; <https://korczak.ckc.uw.edu.pl/items/show/133#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-3577%2C-192%2C9789%2C3826> [dostęp: 18.01.2025].
- Korczak J., *Król Maciuś Pierwszy*, przedmowa I. Newerly, ilustr. J. Srokowski, Warszawa 1958.
- Korczak J., Chmielewska I., *Jak ciężko być królem*, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa–Lusowo 2018.
- Korczakowskie inspiracje*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2019, numer specjalny, 46(3).
- Kostecka W., *Absurd – instrument pajdokracji. Wybrane problemy absurdałności jako cechy literatury dziecięcej w kontekście polskim*, „Tekstualia. Palimpsesty Literackie, Artystyczne, Naukowe” 2023, 2(73), s. 67–80.
- Kostecka W., Leszczyński G., Skowera M., *Kamienie milowe w dziejach polskiej literatury dziecięcej i młodzieżowej. Leśmian – Korczak – Brzechwa*, „Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo” 2021, 11(14), s. 203–222.
- Kubicka D., *Doświadczenie i rozumienie dzieciństwa u Janusza Korczaka. Próba konceptualizacji filozoficznej*, Poznań 2023. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Nowak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

- Kurządkowska B., *O aktualności utworów literackich Janusza Korczaka*, „Prace Literaturoznawcze” 2014, (2), s. 89–100.
- Kutt M., *Pajdokracja w ujęciu Feliksa Koniecznego w kontekście współczesnych form zjawiska*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2021, 27(2), s. 251–274.
- Lach M., *Król Maciuś Pierwszy jako homo viator*, „Dydaktyka Polonistyczna” 2016, (2), s. 64–71.
- Leszczyński G., *Król Maciuś zmienia świat*, [w:] A. Czerwińska-Walczak, T. Sztyma-Knasiecka (red.), *W Polsce króla Maciusia. 100-lecie odzyskania niepodległości*, przeł. Z. Sochańska-Kumor, Warszawa 2018, s. 129–141.
- Leszczyński G., *Kulturowy obraz dziecka i dzieciństwa w literaturze drugiej połowy XIX i w XX w. Wybrane problemy*, Warszawa 2006.
- Liebel M., „Białe” dzieci – „czarne” dzieci. Rozważania nad powieścią dla dzieci o małym królu Maciusiu Janusza Korczaka, [w:] M. Liebel, U. Markowska-Manista (red.), *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytany*, Warszawa 2017, s. 108–131.
- Lifton B.J., *The spirit of King Matt*, [w:] B.J. Lifton, *The king of children: The life and death of Janusz Korczak*, New York 1997, s. 106–112.
- Ługowska J., *Figury dziecka w twórczości Janusza Korczaka*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak. Pisarz*, Warszawa 2013, s. 131–144.
- Makowski D., *A hard knock life: Janusz Korczak & King Matt the First*, <https://culture.pl/en/article/a-hard-knock-life-janusz-korczak-king-matt-the-first> [dostęp: 18.01.2025].
- Markowski M.P., *O reprezentacji*, [w:] R. Nycz, M.P. Markowski (red.), *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, Kraków 2010, s. 287–335.
- Michułka D., „Król Maciuś Pierwszy” jako szkolna lektura: pedagogiczna bajka w poszukiwaniu porozumienia?, [w:] R. Waksmund, D. Michułka (red.), *Dydaktyka i łowy. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Władysławowi Dynakowi*, Wrocław 2016, s. 413–435.
- Miszewska M. (reż.), *Wywiad W Polsce króla Maciusia*. Program radiowy: *Audycje Kulturalne*, 2018, <https://audycjekulturalne.pl/krol-macius-polin/> [dostęp: 9.11.2018].
- Olek-Redlarska Z., *W kręgu kultury i literatury dla dzieci*, Białystok 2019.
- Projekt „www.muzeach”, https://wmuzeach.pl/all-objects/IosZmU4GAbqrilZGdSpx_throne-/0/BQreVCLuyGSosxNGQQTV [dostęp: 18.01.2025].
- Rogoż M., *Polskie edycje dylogii o królu Maciusiu Janusza Korczaka*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak: pisarz*, Warszawa 2013, s. 11–27.
- Rybak K., *Obrazowanie Zagłady. Narracje holokaustowe w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 2023.
- Slany K., *Subwersywne zabawy Kajtusia Czarodzieja*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2014, 2(1(3)), s. 103–113.
- Smyczyńska K., *Dzieciństwo jako kategoria żywa we współczesnej literaturze wizualnej. Jak ciężko być królem według powieści Janusza Korczaka „Król Maciuś Pierwszy” z ilustracjami Iwony Chmielewskiej*, [w:] B. Bednarek, A. Gemra, R. Waksmund (red.), *Folklor, literatura dziecięca i nie tylko. Księga jubileuszowa dedykowana profesor Jolancie Ługowskiej*, Wrocław 2021, s. 319–327.
- Śwędrowska M., *Król Maciuś w picturebooku*, <https://www.youtube.com/watch?v=ZjZdZ61stTg> [dostęp: 18.01.2025].
- Szczepka-Pustkowska M., *Esej o kulturze dziecięcej*, „Studia Edukacyjne” 2014, (32), s. 189–210.
- Szymański M.S., *W królestwie Króla Maciusia Pierwszego, czyli w kręgu pedagogiki Janusza Korczaka*, [w:] M. Korczyński, M. Okrasa, B. Wierzchowska-Konera (red.), *Pochyliły się nad dzieckiem. Idea i dzieło Janusza Korczaka*, Lublin 2014, s. 17–25.

- Szymborska K., *Po stronie dziecka. Perspektywa children studies*, Białystok 2020.
- Śliwerski B., *Pedagogika dziecka. Studium pajdocentryzmu*, Gdańsk 2007.
- Śliwerski B., *Prawo dziecka do swoich praw*, „Pedagogika Społeczna” 2017, 16(4), s. 37–58.
- Tałuć K. (red.), *Czytanie Korczaka. Książki, bohaterowie, postawy*, Katowice 2013.
- Turczyk M., *Dziecko w perspektywie antropologii pedagogicznej Janusza Korczaka. Kilka refleksji w kontekście wczesnej edukacji*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2024, 19(1(72)), s. 11–19.
- Uljasz A., *Inscenizacje oraz adaptacje twórczości Janusza Korczaka w polskim teatrze w latach 1931–2021*, „UR Journal of Humanities and Social Science” 2022, 22(1), s. 153–167.
- Ungeheuer-Gołąb A., *Korczaka archipelag dzieciństwa*, [w:] A.M. Czernow (red.), *Janusz Korczak. Pisarz*, Warszawa 2013, s. 145–155.
- Wądolny-Tatar K., *Narracje (re)konstrukcyjne, narracje interwencyjne, literackie reprezentacje dzieciństwa*, Warszawa 2021.
- Wicha M., *Occupy Maciuś*, „Tygodnik Powszechny” 2012, (51), dodatek „Magazyn Literacki”.
- Wójcik-Dudek M., *Pamiętajcie o kanarkach. O dorosłym czytaniu historii o królu Maciusiu*, „Guliwer: dwumiesięcznik o książce dla dziecka” 2011, (4), s. 46–50.